

OSMANLI ARAŐTIRMALARI XII

NeŒir Heyeti — Editorial Board

HALİL İNALCIK — NEJAT GÖYÜNÇ

HEATH W. LOWRY — İSMAIL ERÜNSAL

(BERT FRAGNER — KLAUS KREISER)

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES XII

İstanbul - 1992

Toplumun diğ er sâde katmanları olarak Tüccârlar (s. 179-194), zenaatkârlar (s. 195-210), diğ er çeşitli işleri ifâ edenler (san'atkârlar, müzisyenler, dansçılar, canbâzlar ve benzerleri, hattâ ölü yıkayıcıları) ve işsizler (s. 211-217); Tarım kesimi, köylüler, mültezimleri, toprakilişkileri, ekilip-biçilenler, mahsüller, gelir ve giderleri (s. 218-282); Hizmet erbâbı olan kesim (s. 282-295); yevmiyyeli işçiler, çalışma koşulları, işçi ücretleri, işçi-işveren ilişkileri (s. 296-308); Nakliyât ve taşımacılık (s. 308-312); Askerler, durumları, aldıkları ücretler (s. 312-325); ayrı bir kısımda ele alındığına göre toplumda yeri ve kesafeti söz konusu olması lâzım gelen Dilenciler (s. 326-329); Köleler, etnik kökenleri, sayıları sahipleri ile olan ilişkileri, statüleri (s. 330-344); Piyasa, gıda maddeleri, fiyatları (s. 345-357); Keyif verici ve leziz maddeler (s. 357-365) ve «Sonuç» (s. 366-369), «Kısaltmalar» (s. 370), geniş bir «Kaynaklar ve Literatür» (s. 371-424), «Kronoloji» (s. 425-427), teknik ve tarihî ıstılâh ve ta'birler listesi (Terminoloji, s. 428-430), Toplumsal yapıyı gösterir bir «Tablo» (s. 431) ve XIX. yüzyılda İran'ı resmeden bir «Harita» ile çalışma tamamlanmaktadır. Schwarz yayınlarının basım tekniği -çalışma daktilo edildiği hâliyle basıldığı için olsa gerek- maalesef İndex yapma imkânı vermediğinden, bu önemli yardımcıdan eser yoksun kalmıştır.

Migeod'un, bu tertib ve muhteva kalitesindeki, derli-toplu ve çok faydalı eserinin, Osmanlı tarihinin yakınçağlarındaki herhangi bir dönem için de örnek alınmasını dilerim.

Kemal Beydilli

Karl PRÖHL : *Die Bedeutung preussischer Politik in den Phasen der orientalischen Frage* (Şark mes'elesinin safhalarında Prusya politikasının önemi). *Ein Beitrag zur Entwicklung deutsch-türkischer Beziehungen von 1606 bis 1871*. (1606'dan 1871'e kadar Alman-Türk münâsebetlerinin gelişmesine katkıda bulunacak bir tetkik). Peter Lang Yayınevi. Frankfurt a.M., 1986, S. VII + 428. 4 Harita.

Tanıtmak istediğimiz eser, Mart 1986'da Kiel şehrindeki Christian-Albrecht Üniversitesinin Edebiyat Fakültesi'ne Doktora

çalışması olarak sunulmuştur. Çalışma, «Şark Mes'elesi»nin ortaya çıkışı ve sebepleri hakkında kısa bir açıklama yaparak başlamakta ve bu meseleye Prusya'nın intikal etmesi aşamaları, çeşitli krizlerdeki örneklemeleriyle, 1871'e kadar getirilmektedir. Osmanlı-Rus ve Avusturya, Osmanlı-Venedik ve Lehistan savaşları, özellikle Karlofça'dan itibaren sürdürülen bütün mücadeleler ve yapılan barış antlaşmaları (Prut 1711, Pasarofça 1718, Belgrad 1739, Küçük Kaynarca 1774, Zıştovi 1791, Yaş 1792, Edirne 1829, Kırım/Paris 1856, Ayastefanos/Berlin 1878) içinde Prusya'nın oynadığı roller ele alınmış ve «Şark Mes'elesi» karşısındaki politik tavrı açıklığa kavuşturulmak istenmiştir. Bununla beraber, her biri ayrı bir inceleme konusu olabilecek hacimde olan bu konulara dair Prusya'nın tutumu, bazen, mesela, 1829 Edirne Antlaşması'nın meydana gelmesinde Prusya'nın oynadığı rol olağanüstü elçisi General von Müffling'in arabuluculuğu konusunun işlendiği pasajlarda olduğu gibi, bir sahifeyi doldurmayan yüzeysellikteki klişe bilginin serdi ile geçiştirilmiştir. (174-175).

İlk zamanlardan itibaren Osmanlı-Brandenburg/Prusya münasebetleri, ilk ilişkiler irtibatlar ve yazışmalar, ilk gizli temsilcilerin ve nihayet resmî elçilerin gönderilmeleri ve münasebetlerin resmen başlaması, iki devlet arasında yer alan müşterek düşmanlara karşı (Avusturya ve Rusya) bir ittifâk oluşturulması gayretleri ve 1790'da meydana gelen ilk ittifâka varan ilgi çekici olduğu kadar öğretici de olan gelişmeler; hülâsa, müellifin bizim de incelediğimiz ve araştırmış olduğumuz konuları¹ ele almış olması, tanıttığımız esere doğal olarak ayrı bir merak ve alâka ile yaklaşmamıza yol açmıştır. Pekçok dillerde konu ile ilgili kaynakları ve eserleri kullandığı anlaşılan müellifin, Türkçe literatürü hiç takib etmemiş

1 *Kemal Beydilli* : «İlk Prusya-Osmanlı münasebetleri hakkında bazı kayıtlar ve düzeltmeler : Jurgovsk-Sattler-Seewald. (Mit einer deutschen Zusammenfassung : Einige Bemerkungen und Berichtigungen zur Frühgeschichte der preussisch-osmanischen Beziehungen.), In : *Serta Balcanica-Orientalia Monacensia*. In Honorem Rudolphi Trofenik. München 1981, s. 219-231.

Kemal Beydilli : 1790 Osmanlı-Prusya İttifâkı. (Meydana gelişi-Tahli-Tatbiki). İstanbul 1984.

Kemal Beydilli : Büyük Friedrich ve Osmanlılar. -XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri-. İstanbul 1985.

olduğunu tesbit etmek şaşırtıcıdır. Tansel'in konu ile ilgili ve artık bilgi düzeyi yönünden eskimiş bulunan kalem denemesi², bibliyografya kısmında gösterilmiş olmakla beraber, kullanılmamıştır ve ilgili yerlerde zikredilerek, istifade edildiğine dair herhangi bir işaret de yoktur. Dolayısıyla, konu ile ilgili olarak tarafımızdan hazırlanan temel nitelikteki en son çalışmalardan da tamamen habersiz kalmıştır. Ayrıca, özellikle Brandenburg-Osmanlı ilişkileri hakkında, ilim âleminin ve sahamızın vakitsiz kaybı olan Klaus Schwarz tarafından yapılan araştırmalar da tamamen gözardı edilmiştir³. Bu açıdan çalışma, kullandığı kaynakların ve eserlerin zafiyet ve yanlışlarının, tarafımızdan tashih ve yeni bilgiler, belge ve bulgularla genişletilerek açıklığa kavuşturulmuş, pekçok noktaların aydınlatılmış ve problemlerinin çözülmüş olmasından istifade edememiş olarak kaleme alınmıştır. Dolayısıyla eserin, Osmanlı-Prusya münâsebetlerinin ilk aşamaları, ilk ilişkileri, II. Friedrich devri (1740-1786) ikili münâsebetleri ve 1790 ittifâkına giden yol ve sonraki gelişmeleri, yani çalışmanın hemen hemen yarısı haçmindeki ve müellifin de ifadesiyle, «çalışmanın ağırlık noktasını teşkil eden» (s. 5) kısmı, bu konularla ilgili araştırmaların varmış olduğu en son noktanın çok gerisinde kalmıştır. Dolayısıyla, meselâ, 1718 tarihli ve Hammer tarafından zikredilmiş olan, Berlin'e yollanan ilk mektup (s. 63) ve müellifin, adını yine yalnızca Hammer tarafından verilmiş olduğunu hâlâ ileri sürmekte devam ettiği (s. 67) Johann Sattler'in gelişi ve Joseph Seewald'ın gizli misyonu (s. 70) ve bu şahsın gerçekten var olup-olmadığına dair vaktiyle duyulan şüphe ve tereddüder (s. 76), araştırmamızın neticesinde giderilmiştir. Sattler'in Bender'deki ikameti esnasında, kendisine tahsis edilen «tayinât» karşılığında imzaladığı dört aded «temessük» ve Sadırazam Mehmed Paşa'nın Friedrich I. Wilhelm'e yazdığı ve Osmanlı-Prusya münâsebetlerinin ilk yazışma belgesini oluşturan 1718 tarihli mektup, yine tarafımızdan

2 *Selahattin Tansel* : «Büyük Frederik devrinde Osmanlı-Prusya münâsebetleri hakkında», *Bellekten*, X37, Ankara, Ocak 1964, s. 133-165; X/38, Ankara Nisan 1964, s. 271-292.

3 *Klaus Schwarz* : «15. ve 16. yüzyılda Berlin, Brandenburg ve Türkler», In : *Tarih ve Toplum*, İstanbul, Şubat 1988, Sayı 50, s. 35-40.

Klaus Schwarz : Brandenburg-Prusya'nın Türk ve Tatarlarla ilk ilişkileri üzerine», In : *Tarih ve Toplum*, İstanbul, Temmuz 1988, Sayı 55, s. 23-31.

bulunmuş ve ilim âlemine sunulmuştur, ki yalnızca bu örnekleri zikretmek bile, yapılan «doktora» çalışmasının, bu konu ile ilgili araştırmanın ne denli gerisinde kaldığını göstermek için herhalde yeterlidir.

Prusya ile yapılan Dostluk Antlaşması'na rağmen (1761), Avusturya ve Rusya'yı hedef alan bir ittifâkın husûle gelmemesi, genel olarak Prusya elçisi Rexin'in bir diplomat olarak yetersiz kalan zafiyetinde aranmış ve başarısızlığın suçu kendisine yüklenile gelmiştir. Müellifimiz de aynı klişeyi paylaşmaktadır. (s. 103). Oysa, bunun yanında akamete uğramasının asıl sebebinin Sadriazam Koca Ragıb Paşa'nın tedbirli politikasında yattığı ve özellikle, İngiltere'nin garanti etmediği ve dolayısıyla sağlam temellere ve dengeli mükellefiyetlere dayandırılmamış bir ittifâka katıyyen yanaşmadığı ve III. Mustafa'nın bir Prusya ittifâkına meyyâl olan tutumunu da bu doğrultuda dizginlediği artık bilinmektedir. Dolayısıyla, ittifâkın akim kalmasını Rexin'in tecrübesizliğine, acemiliğine, yaptığı hatalara, yeterince para sarf edilmiş olmasına ve bu gibi sebeblere bağlamakla yetinmek, yine eski araştırmalarda yer alan ve yerleşmiş olan klişe bilgileri tekrarlamaktan başka birşey değildir.

1768 Osmanlı-Rus savaşı, Şark Mes'elesi'nden istifade ile büyük devletler safına intikal etmeği gözüne kestiren Prusya için güzel bir fırsat olmuştur. Lehistan'ın Rus nüfûzu ve müdâhalelerine marûz kalması ve gelişen olaylar savaşa yol açmış, Memleketeyn'in Rus işgaline girmesi Avusturya'yı tedirgin etmiş ve Osmanlı devletine, hattâ bir ittifâk antlaşması yapacak derecelerde yakınlaştırmıştı. (1771) 1772 Fokşani ve Bükreş görüşmelerinde Rusya'nın Kırım dahil Memleketeyn'i de ele geçirmekte ısrârcı olması, Avusturya'nın da savaşa iştirâkı tehlikesini doğurmuş ve gelişen kriz III. Friedrich'in Lehistan'ın paylaşılması için beklediği müsâit fırsatı ortaya çıkartmış ve II. Friedrich'in girişimleriyle Lehistan'ın ilk bölüşülmesi gerçekleşmiştir. 1772. Lehistanın bölüşülmesi fikri ve böylece Rus ve Avusturya'nın gelişme hırslarını başka yerlerde tatmin ile teskin edilmeleri, müellifin belirttiği gibi, II. Katha-

rına'nın değil de (s. 124) daha çok II. Friedrich'in tezgahladığı bir işdir⁴.

Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzalayan Osmanlı murahhasları içinde İbrahim Memi(?) diye bir kimse yoktur. (s. 125). Bu, Ahmed Resmi efendi'nin yanında ikinci delege olarak görüşmelere istirâk etmiş bulunan Reisülküttap İbrahim Münib Efendi olacaktır. Yine antlaşmanın akdi sırasında Sadriazam İzzet Mehmed Paşa değil (sadriazamlığa tayine 10. 8. 1774), Muhsinzâde Mehmed Paşa'dır. (Hastalığından ötürü ölümü, 4. 8. 1774). Küçük Kaynarca Antlaşmasına karşı duyulan tepki neticesinde, bu antlaşmayı imzalan Ahmed Resmi efendi'nin antlaşmayı imzalaması akabinde öldürüldüğünün kaydedilmiş olması (s. 130), çalışmanın en dramatik pasajlarından bir diğerini teşkil etmektedir. Yazık ki, müellif bu yanlış bilginin kaynağını göstermemiştir. Bilindiği gibi Ahmed Resmi Efendi, 31. 8. 1783 tarihinde ve eceliyle vefat etmiştir⁵.

Ziştovi (1791) ve Yaş (1792) ve Fransız İhtilâli ile Avrupa'da gelişen olaylar, Napolyon devri istilaları, Viyana kongresi (1814/15), Avrupa'da kurulan yeni düzen (s. 172), Yunan İsyanı, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanları, Osmanlı askerî hizmetinde Moltke (s. 181), Bogazlar meselesi (s. 186), Tanzimat devri reformları (s. 191), Fridriech IV. Wilhelm zamanında Prusya'nın takib ettiği politika (s. 197), Kırım krizi (s. 218), Osmanlı tebeası olarak gayr-ı müslimlerin harbin çıkmasında etken olmaları (s. 222), Kırım savaşının çıkması (s. 233), savaş sırasında Prusya ve Avusturya'nın takib ettiği politika (s. 242), Prusya'nın Avrupa devletler ahengi dışında izole edilmesi (s. 252), 1856 Islâhat Fermanı ve Paris Barısı'na giden yol (s. 258), Paris Barışı (s. 262), Barış sonrası Avrupa, barışın etkileri ve gelişmelerin gösterdiği eğilim (s. 268), III. Napolyon Fransası (s. 271), Rus üstünlüğünün sonu (s. 274), İngiltere'nin kıt'a politikası ve Dünya hakimiyeti (s. 278), Piemont-Sardunya ve İtalyan Birliği'nin kurulması (s. 281), Avusturya'nın devletler dengesindeki konumu (s. 2837), Osmanlı devletini Avrupa'ya yaklaştırılması (s. 287), «Yeni dönem»de Prus-

4 Bkz. Handbuch der europaeischen Geschichte. Hrsg. Th. Schieder, IV, Stuttgart 1968, s. 746.

5 Bkz. F. R. Unat, Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri. Ankara 1968, s. 103.

ya (s. 290), Prusya'nın dış politikası üzerinde Şark Mes'eelesinin etkileri ve Bismarck'ın Şark politikasındaki temel prensipleri (s. 298), Romanya meselesi ve büyük devletler (s. 309), Girit'in Yunanistan'la birleşme eylemleri (s. 327), Paris'de yapılan Girit konferansı 1869 (s. 342), Rusya'nın 1856 Barış Antlaşması'nın karadeniz ile ilgili maddesini (Pontusklausel) iptali (s. 349), 1856 Barış Antlaşması'ndan 1871 Alman birliği'nin kurulmasına kadar Prusya ve Osmanlı devletlerinin karşılıklı ilgi odakları (s. 359), Tanzimat devri reformları ve 1875 mâli krizi (s. 362), Diplomatlar (s. 365), askerî yardım (s. 367), Türk maliyyesi, iktisâdî irtibâtlar (s. 371) ve genel *Özet* (s. 378), dolayısıyla *Kaynaklar ve Literatür* (s. 383) çalışmanın ikinci bölümü addettiğimiz kısmının anabâşlıklarını teşkil etmektedir ve bu haliyle, ilgili ilgisiz, gerekli gereksiz, uzak veya yakın hemen her konuda Prusya adını da katarak «Lise ders kitabı düzeyinde» birşeyler söylenmiş olmaktan başka birşey yapılmamıştır. Daha sonra yer alan iki devletin hükümdarlarını gösteren listede de pekçok yanlışlıklar göze çarpmaktadır. (Abg.) kısaltması ile Abgedankt, yani tahtan feragat değil, Abgesetzt, yani tahtan indirilme denilmeliydi. (s. 414). Dolayısıyla, IV. Mehmed, II. Mustafa, III. Ahmad, III. Selim, IV. Mustafa, Abdülaziz, V. Murad, II. Abdülhamid tahtan feragat (Abg.) değil, tahtan indirilmişlerdir. Ayrıca, Abdülmecid ve V. Mehmed (Reşâd) yanlış olarak gösterildiği gibi, ne feragat ne de tahtan indirilmişlerdir (Abg. kısaltmasıyla belirtildiği üzere, s. 414). Her ikisi de ecelleriyle ölmüşlerdir. Her iki tarafın gelip-giden sefir ve elçilerini gösterir bir listenin ilâve edilmiş olması, çalışmanın en faydalı kısmını teşkil etmektedir. (s. 421-427).

Üniversitelerimizdeki Tarih Bölümleri'nin içinde buldukları akademik zafiyet karşısında bu doktora çalışması insanı epeyce teselli edecek vahamettedir.

Kemal Beydilli